

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СЕРВІТУТІВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Сервітутне право, не відоме раніше природоресурсовому законодавству, сьогодні стає не тільки його складником, а й загальною суспільною по-требою. Життєві реалії вимагають існування правових відносин щодо нього, а значить, і функціонування їх як правового інституту.

Правові проблеми сервітутного права досліджувалися такими вченими-цивілістами, як І.Б. Новицький, О.А. Підпригора, С.О. Харитонов та ін. Проте в екологічному праві розгляду сервітутів не приділялося належної уваги.

Метою даної статті і є аналіз інституту сервітутів стосовно використання природних ресурсів, встановлення його місця в системі правовідносин природокористування.

Термін «сервітуту» походить ще з римського приватного права. Сервітутні права виступали важливою категорією права, що полягає у можливості однієї особи користуватися (у якому-небудь певному чи в декількох відношеннях) річчю, яка належала іншій людині. Отже, сервітут можна визначити як речове право користування чужою річчю в тому чи іншому відношенні [Див.: 6, с.105]. Сервітуту поділяють на 2 категорії – предіальні (земельні) й особисті. Різниця між ними проводилася за суб'єктом права: особистий сервітут належав певній особі персонально, преміальний (земельний) – особі як власникові земельної ділянки. Головна особливість останнього – це те, що його предметом обов'язково була земля – сільська або міська. Звідси поділ предіальних сервітутів на сільські й міські [Див.: 7, с.337]. До сільських, установлених в інтересах сільськогосподарських ділянок, належали дорожні й водні сервітуту, навіть коли вони в окремих випадках відводилися під міські земельні ділянки. Це, наприклад, право: проходу пішки, проїзду верхи на коні або на носилках – *iter*; прогону худоби – *actus*; побудови водопроводу – *aquae-ductus*; брати воду – *aquae haustus*. До міських сервітутів стосовно землекористування міською землею належало право: робити собі дах або навіс, вторгаючись при цьому в повітряний простір сусіда – *servitus protegendi*; спирати колоду на чужу стіну – *servitus tigna immitendi*; прибудувати будівлю до чужої стіни або спирати її на чужу опору – *servitus oneris ferendi* та ін. [Див.: 8, с.207].

Учені-цивілісти визначають сервітут (сервітутне право) як обмежене користування будь-яким чужим майном однією чи декількома особами [Див.: 9, с.285; 10, с.503]. Цивільний кодекс України закріплює, що сервітут – це право користування чужим майном, яке може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) чи нерухомого майна для задоволення потреб осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом [Див.: 2; 2003. – № 40-44. – Ст. 356].

Право суб'єктів на використання землі, а також правові гарантії його здійснення проголошені й закріплені Конституцією України (статті 13, 14, 41, 55 і 56) [2; 1996. – № 30. – Ст. 141], а також основним спеціальним актом земельного законодавства на території держави – Земельним кодексом України (статті 146, 147 і 153) [2; 2002. – № 3-4. – Ст. 27]. Право користування землями передбачено гл. 33 Цивільного кодексу України, де встановлено, приміром, норми права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), і гл. 34 – норми права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій). Земельний кодекс України у ст. 102' також містить правові норми щодо регулювання емфітевзису й суперфіцію.

На відміну від позицій деяких правознавців, зокрема Д.В. Бусуйок, яка вважає, що обтяження права на землю є різновидом обмежень цього права, і, враховуючи цей факт, розглядає обтяження як субінститут функціонального інституту обмежень прав на землю [Див.: 1, с.54, 130], на нашу думку, *сервітут все ж таки тяжіє до обтяжень прав на землю*. В.С. Шахов, як вбачається, справедливо зазначає, що термін «обтяження прав на земельну ділянку» має бути надбанням гл. 16 Земельного кодексу – «Право земельного сервітуту», де переважно передбачається захист приватних суміжних інтересів [Див.: 3, с.231]. О.О. Погрібний також дотримується позиції, що обмеження (обтяження) відрізняється від земельних сервітутів. Хоча пункти «е» статей 91 і 96 ЗК України вимагають зробити висновок, що сервітут є різновидом обмежень, як відмічає вчений, теорія земельного права й ЗК України все ж таки розмежовують ці категорії: сервітут – право на користування чужою земельною ділянкою, яке не створює значних обмежень для власника цієї ділянки, тому, як правило, не є обмеженням прав на землю [Див.: 4, с.364]. Установлення земельного сервітуту дозволяє зменшити кількість можливих варіантів використання обслуговуючої земельної ділянки її власником (користувачем), проте не повинно позбавляти його жодної з його правомочностей: володіння, користування й розпорядження. Власник (користувач) ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право вимагати зміни порядку реалізації цього сервітуту з тим, щоб зменшити обтяження ним власної ділянки.

Сервітуту набуваються різними способами (судовим рішенням, до-говором, законом) і припиняються ними ж. Право користування чужою річчю може припинитися: (а) в разі її тривалого невикористання; (б) суб'єкт сервітуту може сам відмовитися від цього права; (в) у випадку поєднання в одній особі власників пануючого й обслуговуючого наділів. В умовах сьогодення ці положення регламентуються Цивільним (статті 402 і 406) і Земельним (статті 100 і 102) кодексами України. Для захисту сервітутів існував спеціальний позов, що надавався суб'єктові сервітуту проти будь-кого, хто заважає йому здійснювати ці свої права. Отже, закон передбачив не тільки можливість судового встановлення сервітутів, а й автентичного судового їх захисту.

У галузі природокористування законодавству відомі *земельний* (ст. 98 ЗК України), *лісовий* (ст. 23 ЛК України) [2; 2006. – № 21. – Ст. 170] сервітуту, а також *водний*, який фактично передбачено ст. 99 ЗК України, але не Водним кодексом України [2; 1995. – № 24. – Ст. 189], який, на жаль, чомусь не встигає за життєвими реаліями сьогодення в питаннях розвитку сервітутів. Отже, вбачається необхідним як встановлення водних сервітутів, так і по-даліше розширення й удосконалення сервітутів лісових.

Треба підкреслити, що, з одного боку сервітуту мають ознаки права загального природокористування, як то: (а)

користування здійснюється чужими природними ресурсами; (б) сервітут може бути встановлено законом як право загального природокористування; (в) існує можливість безоплатно користуватися сервітутом; (г) встановлення сервітуту без визначення строку його дії, а з другого – ознаки спеціального природокористування: (а) користування чужими природними ресурсами; (б) персоналізованість сервітуту; (в) платність; (г) установлення на певний строк; (д) державна реєстрація.

На підставі проведеного аналізу загального, спеціального природокористування і сервітуту виявлено, що сервітут передбачає користування чужими природними ресурсами. Але ж і загальне, і спеціальне користування також здійснюється чужими природними ресурсами. Саме таке користування є спільною рисою, яка дозволяє віднести сервітут до певної перехідної ланки між правом загального і правом спеціального природокористування.

Наведені міркування свідчать, що можливість використання природних ресурсів на праві загального чи спеціального користування становить собою більш складне й розгалужене юридичне поняття, ніж це трактувалося у правовій доктрині і в юридичних джерелах раніше.

Треба зазначити: якщо загальне (загальнодоступне) право природокористування визнано Конституцією України, то воно й має гарантуватися державою. Крім того, воно пов'язано з реалізацією природного права кожного на сприятливе навколишнє природне середовище, яке супроводжується розробкою гарантій, що забезпечують дотримання і стимулювання реалізації цього права як громадянами, так і державою. У сфері забезпечення сприятливого довкілля гарантії надають можливість громадянам здійснювати загальне (загальнодоступне) природокористування, а у випадках порушення цього права звертатися до державних органів.

Законодавство регламентує різні гарантії права загального (загальнодоступного) природокористування. Проте, треба відмітити, що останнім часом, з розвитком ринкових відносин, появою багатосуб'єктності права власності на землю, водні об'єкти, ліси (чи їх частини), це право людини, на жаль, згубується. У свою чергу, ст. 22 Конституції України закріплює, що право природокористування гарантується, тобто звуження змісту й обсягу цього права не повинно допускатися. Загальне право природокористування, встановлене національним законодавством, ґрунтується на підставі принципів екологічного права, які, у свою чергу, базуються на загальноновизначених положеннях міжнародного права щодо навколишнього природного середовища.

Найоптимальніший вихід із цієї ситуації, вважаємо, – це можливість введення державними органами й органами місцевого самоврядування права *публічного сервітуту* (встановлення якого повинно здійснюватися з урахуванням результатів громадських слухань) у випадках, коли це необхідно для забезпечення інтересів держави, місцевого самоврядування чи місцевого населення без вилучення природного об'єкта. Публічний сервітут дозволив би найкращим чином збалансувати інтереси власників (користувачів) природних об'єктів і територіальних громад.

Свого часу, ще задовго до процесу обмеження прав громадян на загальне природокористування, видатний еколог О.С. Колбасов зазначив, що екологічне право повинно відіграти колосальну історичну роль – стати протиположним всьому іншому праву, що стоїть на сторожі майнового багатства і сполучної з ним влади [Див.: 5, с.90].

Дійсно, законодавство фактично прирівняло власність на природні ресурси чи їх частини до звичайного для цивільного права поняття «власність на річ (майно)». Згідно з ч.1 ст.317, ч.1 ст.319 Цивільного кодексу України власник володіє, користується й розпоряджається своїм майном на власний розсуд, але цілком очевидно, що при цьому не враховується значення екологічного чинника в процесі приватизації природних об'єктів й інтересів громадян, які не є власниками природних об'єктів, але яким держава зобов'язана гарантувати право загального природокористування.

Список літератури: 1. Бусуйок Д.В. Обмеження прав на землю за законодавством України: Монографія. – К.: Юридична думка, 2006. – 144 с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. Земельний кодекс України: Коментарий – Изд. 4-е / Под ред. А.П. Гетьмана и М.В. Шульги. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2006. – 512 с. 4. Земельний кодекс України: Наук. практик. коментар / За ред. В.І. Семчика. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 748 с. 5. Колбасов О.С. Завещание экологам // Журн. рос. права. – 2000. – №5/6. – 145 с. 6. Новицкий И.Б. Римское право: Учебник – Изд. 6-е, стереотип. – М.: Изд. фирма «ТЭИС», 1996. – 245 с. 7. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. 8. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Петерского. – М.: Юрист, 2004. – 325 с. 9. Цивільний кодекс України: Наук. практик. коментар / За ред. розробників проекту ЦК України. – К.: Істина, 2004 – 928 с. 10. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – Кн. 1. – 864 с.

Надійшла до редакції 07.03.2007 р.